

DILEMATA SČÍTÁNÍ BEZDOMOVců V ROCE NÁRODNÍHO SČÍTÁNÍ OBYVATEL

Jan Mandys, Pavlína Nežádalová

Univerzita Pardubice, Fakulta ekonomicko-správní

***Abstract:** The paper deals with the census of homeless people in the context of the national population census. They are presented in previous attempts to add these people in our country. There will be shortly discussed approaches to the problems in abroad. The whole issue is illustrated by the specific experience of social workers during the census of homeless people within the Scope of the Population and Housing Census in 2011*

***Keywords:** Homeless, Census, Inhabitants, Inhabitancy*

1. Úvod

Sčítání lidu, domů a bytů představuje pravidelnou (jednou za deset opakovanou) událost. V letošním roce však byla diskutována mnohem více, než tomu bylo v minulosti. Diskutován byl zejména význam zjištěných informací, jejich kvalita a možné využití. V neposlední řadě představuje sčítání velmi finančně nákladný proces.

Z hlediska demografie a dalších společenských věd (zejm. sociologie) přináší sčítání neocenitelné údaje o aktuálním stavu populace. Z hlediska praktického využití získaných dat již můžeme uvažovat nad tím, že sdělené informace přes sčítací formulář vlastně dublují informace, které o nás již stát má díky běžným evidencím.

V letošním roce, také došlo v rámci sčítání k prvnímu oficiálnímu zahrnutí osob bez domova do toho procesu. Sčítání bezdomovců však proběhlo v České republice již v minulosti. Jednalo se o individuální aktivitu zainteresovaných organizací. Příspěvek představí základní problémy sčítání bezdomovců, příklady přístupů v zahraničí a jeden příklad průběhu sčítání lidu, domů a bytů 2011 v sociálních službách určeným osobám bez domova.

2. Historie a sčítání obyvatel na našem území

Sčítání lidu (census) považujeme za základní pramen demografických údajů a představuje souborný statistický sběr, uspořádání, zhodnocení a publikace údajů, které jsou zaměřené na oblast demografickou, ekonomickou a sociální. K soupisu obyvatelstva bývají přidruženy další evidence, které s obyvatelstvem souvisejí. Jedná se zejména o soupis domů, bytů, průmyslových nebo zemědělských závodů. Výhodou je rozsah získaného materiálu, který můžeme porovnávat v čase. Samotný rozsah sběru dat je i značnou nevýhodou, neboť přináší problém v oblasti jak sběru, tak při vyhodnocení dat (Roubíček, V.; 1997, Kalibová, K.; 2005).

První sčítání lidu na našem území bylo provedeno za vlády Marie Terezie v roce 1754 na základě patentu císařovny o každoročním sčítání lidu. První moderní sčítání

se uskutečnilo v roce 1869, na základě říšského zákona o sčítání. Byla stanovena desetiletá pravidelnost. Prováděním bylo pověřeno ministerstvo vnitra a řídily ho okresní a obecní úřady. Údaje se nejdříve třídily ručně, ale od roku 1890 se začaly používat elektrické třídící stroje. V roce 1919 byl založen Státní úřad statistický jako nový orgán pověřený celostátními statistickými šetřeními. Za první československé sčítání se považuje to z roku 1921, kdy hlavně z politických důvodů bylo třeba zjistit národnost obyvatelstva, aby se potvrdilo oprávnění vzniku samostatné Československé republiky. Toto sčítání považují odborníci za úspěšné. To je zejména díky úspěšné organizaci, úplnosti a správnosti zjištěných dat a jejich zpracování včetně publikace výsledků. Za další významnou etapu můžeme považovat sčítání z roku 1961. Vedle sčítání obyvatel došlo k cenzu domácností, bytů a domů, byly zjišťovány informace o trvalém pobytu, dojížděcí do zaměstnání nebo úrovni školního vzdělávání. Poslední sčítání obyvatel v Československu proběhlo v roce 1991 a obsahovalo obnovené dotazy na náboženské vyznání. Sčítání v roce 2001 proběhlo formou sebesčítání (osoba vyplňovala sčítací formulář za sebe, své děti nebo jiné osoby v domácnosti. Toto sčítání vycházelo z metodických doporučení Organizace spojených národů a Statistického úřadu Evropského společenství (ČSÚ; 2011b, Kalibová, K.; 2005, Demografie; 2011).

3. Sčítání bezdomovců

V České republice došlo do roku 2011 k několika pokusům sečíst bezdomovce na území obce. Asi nejnámější jsou pokusy z Prahy a Brna, případně Plzně. Základní otázku představuje samotná definice pojmu bezdomovec.

Uvedené pokusy sčítat (Hradecký, I., Kosová, P., Myšáková, M., Omelková, L., Sedláček, P.; 2004, Hežová, M., Loukotka, R., Ptáček, L., Sejbal, J., Stanoev, M.; 2010, Toušek, L.; 2011) vycházejí vesměs z definice ETHOS, která rozlišuje tyto základní typy (Feantsa; 2011):

- Bez střechy.
- Bez bytu.
- Bydlení v nejistých podmínkách.
- Bydlení v nevyhovujících podmínkách.

Ve všech případech se sčítání účastnili dobrovolníci spolu s pracovníky nestátních neziskových organizací nebo s pracovníky zainteresovaných magistrátů. Stejně jako při sčítání lidu, domů a bytů i v těchto případech byl stanoven rozhodný okamžik (obvykle doba v rozmezí 18 až 22 hodin). Při hlubším studiu těchto závěrečných zpráv se pak ukazuje, že se jedná o velmi dobře fungující nástroj sběru informací využitelný

na různém území za pomoci takřka jednotné metodologie (minimálně šlo o využití jednotné typologie bezdomovectví)¹.

Velká mediální pozornost je věnována sčítání těchto osob (a dalších sociálně vyloučených osob v rámci celého censu obyvatel v roce 2011 (iDnes; 2010, Sedmička; 2011, Týden; 2011). Tento projekt popisuje také statistický úřad (ČSÚ; 2011a, ČSÚ; 2011d). Do sčítání jsou zahrnuti a fakticky mu podléhají:

- „Každá fyzická osoba, která má v rozhodný okamžik trvalý pobyt nebo povolený přechodný pobyt na území České republiky, tedy včetně dětí.
- Každá další fyzická osoba, která je na území České republiky v rozhodný okamžik přítomna, a nemá zde trvalý nebo povolený přechodný pobyt.
- Každý dům, i neobydlený.
- Každý byt, i neobydlený.“ (ČSÚ; 2011c)

Zajímavou inspiraci můžeme sledovat v zahraničí. Například v Bostonu probíhá sčítání osob bez domova každoročně vždy v prosinci. Vedle obyvatel azylových domů, se započítávají lidé v nouzových přístřešcích (bez rozdílu zda se jedná o jednotlivce či rodiny), osoby postižené domácím násilím, osoby využívající drogové programy, osoby v přechodném bydlení a zapojené do speciálních programů pro bezdomoveckou mládež, bývalé válečné veterány, kteří žijí na ulici a v neposlední řadě se započítávají tyto osoby, které využívají programy pro duševně nemocné či se léčí s duševním onemocněním v léčebnách. Stejně jako u nás se pro sčítání využívá dobrovolníků, kteří se organizují do týmů v počtu 5 až 10 osob. Tento tým pak pokrývá jednu ze 42 lokalit, do kterých je město rozděleno. Zprávy o sčítání jsou na stránkách města k dispozici od roku 1989 (City of Boston; 2011, Quirk, M.; 2008). Problémy s definicí, koho za bezdomovce považovat a koho ne, se nevyhýbají ani zahraničním pokusům o tento sběr dat, např. U. S. Census Bureau (2011). I přesto můžeme nalézt shodné parametry s typologií ETHOS. V našich podmínkách budou do sčítání zapojeny osoby přebývající v azylových domech, domech na půli cesty, noclehárnách, nízkoprahových denních centrech (ČSÚ; 2011a), což z odborného hlediska můžeme považovat za velmi zjednodušující pohled. Tento fakt je o tolik zřejmější, když i Česká republika přistoupila v rámci odborné diskuze na akceptaci ETHOS-typologie.

3.1. Sčítání lidu v praxi sociálních služeb – deskripce jedné zkušenosti

Následující text je zpracován na základě rozhovoru se sociálním pracovníkem, který absolvoval školení, jak v rámci národního sčítání lidu, domů a bytů postupovat. Tento školený pracovník pak napomáhal zajišťovat sčítání v azylovém domě, v nízkoprahovém denním centru i v terénu. Pracoviště, pohlaví ani pozice pracovníka

¹ Zde je proto nutné považovat informaci iDnes (2010) o tom, že počty bezdomovců můžeme pouze odhadovat, neboť regionální sčítání zastřešuje jiný subjekt a metodologie sčítání není zcela jednotná, za zavádějící a nepřesnou. Mnohem zásadnější je fakt, že toto sčítání proběhlo pouze na několika málo územních jednotkách. Již tyto zprávy dokládají, že bezdomovectví se netýká stovek, ale tisíců osob.

nebude v textu vzhledem k možným následným problémům (viz problém hlásit osoby, které se odmítnou sčítat) uvedena.

Zásadní problém z jeho pohledu byla samotná organizace celého sčítání, neúplnost a rozpory v informacích. Co je nutné zdůraznit, celý systém sčítání byl nastaven tak, aby pracovník měl zaznamenat osoby, které odmítli vyplnit sčítací formulář. Tento fakt pak může zpochybnit celý význam sčítání pro celou skupinu, neboť sociální pracovník nemůže z podstaty své práce (pokud se nejedná o trestný čin definovaný zákonem) tzv. „udávat“ své uživatele, kteří mu důvěřují. Vyplnění sčítacího formuláře představuje čistě osobní věc a zákon číslo 108/2006 Sb., o sociálních službách ve znění pozdějších předpisů ukládá za povinnost pracovníkům zastupovat, hájit práva a oprávněné zájmy svých uživatelů. Více je tato oblast také zpracována ve vyhlášce číslo 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů, konkrétně ve standardech kvality sociálních služeb. V neposlední řadě tuto povinnost upravuje etický kodex sociálních pracovníků (Společnost sociálních pracovníků ČR; 2011), případně etické kodexy jednotlivých poskytovatelů sociálních služeb. Tento problém je natolik eticky zásadní, že by měl být v příštím sčítání metodicky ošetřen.

Dalším problémem, se kterým se pracovník setkal, bylo to, že neobdržel předvyplněné sčítací formuláře, které by se fakticky hodily pro sčítané osoby, a které byly všem školeným osobám přislíbeny. Celý systém pak nijak fakticky nerozlišoval mezi osobami bez domova a osobami, které žijí v běžné komerční ubytovně, a to i přestože formulář na toto pamatoval pomocí kódu. Toto kódování se však jeví z výše popsaného důvodu jako neúčelné. S tím souvisí i to, že některé otázky nebyly adekvátně uzpůsobeny potřebám sčítaných osob (např. poslední zaměstnání, co dělala osoba před 15 lety apod.)².

I přes tyto problémy se do sčítání podle slov pracovníka zapojila většina osob, které oslovil. Zda ale všichni formuláře adekvátně vyplnili či zda je vyplnili, nedokáže pracovník posoudit. Svou roli považuje spíše za zprostředkovatelskou. Praxe sociálních pracovníků pak ukazuje, že organizace pracující s bezdomovci mají o svých uživatelích (a tedy o jejich konkrétním počtu) dostatečný přehled. Tento přehled se však netýká samotného počtu, ale také regionálních specifik od demografických ukazatelů přes determinanty bezdomovectví až po kvalifikované odhady a statistické výkazy (zejména výstupy z individuálního plánování) úspěšného začlenění uživatelů do společnosti. Na regionální úrovni pak nebývá obvykle problém v součinnosti s Policií ČR, obecní policií, sociálním kurátorem pověřených obcí případně s dalšími institucemi vytvořit ucelenou mapu celého problému bezdomovectví.

² Mállokterý bezdomovec dokáže říci, co konkrétně dělal nebo kde byl. A opět zde musel pracovník narážet na etickou stránku celého problému.

4. Závěr

Sčítání obyvatel představuje metodu získávání dat, která je časově, finančně i administrativně velmi náročná. Pokud odhlédneme od všech odborných debat nad smysluplností celého sčítání, můžeme přesto konstatovat, že sčítání bezdomovců působí z hlediska stávající praxe (realizovaná sčítání, výpověď sociálních pracovníků) a z hlediska terminologie bezdomovectví (neustálé mediální diskuze nad tím, koho do sčítání zahrnout a koho ne, navzdory existující všeobecně uznávané typologii ETHOS) značně rozpačitě.

Zcela upozaděm je etický problém celého sčítání. Bezdomovcům je nabourávána i ta trocha soukromí, kterou si budují. To však, ale nebývá zas tak velký problém, neboť tito lidé pokud něco dělat nechtějí, tak to dělat nebudou. Zásadnější je takové nastavení sčítání lidu, které ukládá sociálním pracovníkům, kteří se na sčítání podílejí, upozorňovat na osoby, které sčítání odmítnou. Zde proti sobě stojí etika a zákonné normy. Nezbyvá než doufat, že výsledky přinesou zajímavá data a veškerá zde nastíněná dilemata celého procesu budou převážena kvalitou získaných informací.

Použité zdroje:

- [1] CITY OF BOSTON. *Annual Homeless Census*. [on-line] 2011, [cit. 20-04-2011]. Dostupné na: <<http://www.cityofboston.gov/shelter/census/>>
- [2] ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *ČSÚ se pokusí poprvé v historii zmapovat situaci lidí bez domova* [on-line] 2011a, [cit. 20-04-2011]. Dostupné na: <http://www.scitani.cz/cz/media/cs_u_se_pokusí_poprvé_v_historii_zmapovat_situaci_lidi_bez_domova.html>
- [3] ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Historie sčítání* [on-line] 2011b, [cit. 20-04-2011]. Dostupné na: <http://www.scitani.cz/cz/info_o_scitani/historie_scitani.html>
- [4] ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Nejčastější dotazy. Budou sčítáni všichni obyvatelé, včetně dětí?* [on-line] 2011c, [cit. 20-04-2011]. Dostupné na: <<http://www.scitani.cz/cz/fag/hlasodpoved/84a215625b1f110ac12576d6003795.html>>
- [5] ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Se sčítacími komisáři vyrazí do terénu také speciální romští asistenti* [on-line] 2011d, [cit. 20-04-2011]. Dostupné na: <http://www.scitani.cz/cz/media/se_scitacimi_komisari_vyrazi_do_terenu_take_specialni_romsti_asistenti.html>
- [6] DEMOGRAFIE. *Historie*. [on-line] 2011, [cit. 20-04-2011]. Dostupné na: <http://www.demografie.info/?cz_ceskoslovensko=>>
- [7] EVROPSKÁ FEDERACE NÁRODNÍCH ORGANIZACÍ PRACUJÍCÍCH S BEZDOMOVCI (FEANTSA). *ETHOS - European Typology on Homelessness and Housing Exclusion*. [on-line] 2011, [cit. 10-04-2011]. Dostupné na: <<http://www.feantsa.org/code/en/pg.asp?Page=484>>
- [8] HEŽOVÁ, M., LOUKOTKA, R., PTÁČEK, L., SEJBAL, J., STANOEV, M. *Sčítání bezdomovců ve městě Brně*. Brno: Magistrát města Brna, Odbor sociální péče, 2010. 8 s.

- [9] HRADECKÝ, I. A KOL. *Definice a typologie bezdomovství*. Praha: Naděje, 2007. 54 s.
- [10] HRADECKÝ, I., KOSOVÁ, P., MYŠÁKOVÁ, M., OMELKOVÁ, L., SEDLÁČEK, P. *Sčítání bezdomovců Praha 2004, závěrečná zpráva*. Praha: Arcidiecézní charita Praha, Armáda spásy, Městské centrum sociálních služeb a prevence, Naděje, 2004. 27 s.
- [11] IDNES.CZ. *Statistici budou poprvé v historii sčítat bezdomovce*. [on-line] 2010, [cit. 20-04-2011]. Dostupné na: <http://zpravy.idnes.cz/statistici-budou-poprve-v-historii-scitat-bezdomovce-pfy-/domaci.asp?c=A100922_153937_domaci_hv>
- [12] KALIBOVÁ, K. *Úvod do demografie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2005. 52 s. ISBN 80-246-0222-9
- [13] QUIRK, M. *Homelessness in the City of Boston. Winter 2008 – 2009. Annual Census Report December 15, 2008*. Boston: City of Boston, 2008.
- [14] ROUBÍČEK, V. *Úvod do demografie*. Praha: CODEX Bohemia, s.r.o., 1997. 352 s. ISBN 80-85963-43-4
- [15] SEDMIČKA.CZ. *Sčítací komisaři vyrazí i mezi bezdomovce*. [on-line] 2011, [cit. 20-04-2011]. Dostupné na: <<http://www.sedmicka.cz/opava/clanek?id=250669>>
- [16] SPOLEČNOST SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ ČR. *Etický kodex společnosti sociálních pracovníků ČR*. [on-line] 2011, [cit. 19-04-2011]. Dostupné na: <<http://www.socialnipracovnici.cz/images/pdf/Eticky%20kodex%20SSPCR.pdf>>
- [17] TOUŠEK, L. *Sčítání bezdomovců v plzni – přehled základních zjištění*. [on-line] 2011, [cit. 10-04-2011]. Dostupné na: <<http://zcu.academia.edu/tousek/Papers/409565/Scitani-bezdomovcu-v-Plzni-p-rehled-zakladnich-zjisteni>>
- [18] TÝDEN.CZ. *Sčítací komisaři vyrazili do ulic. Neuniknou jim ani bezdomovci*. [on-line] 2011, [cit. 20-04-2011]. Dostupné na: <http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/scitaci-komisari-vyrazili-do-ulic-neuniknou-jim-ani-bezdomovci_195691.html>
- [19] U.S. CENSUS BUREAU *Population experiencing homelessness*. [on-line] 2011, [cit. 20-04-2011]. Dostupné na: <https://ask.census.gov/app/answers/detail/a_id/316/~/~population-experiencing-homelessness>
- [20] Vyhláška číslo 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů
- [21] Zákon číslo 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů

Kontaktní adresa:

Mgr. Jan Mandys
Ústav veřejné správy a práva
Fakulta ekonomicko-správní
Univerzita Pardubice
Studentská 84
532 10 Pardubice
Email: jan.mandys@upce.cz

Pavλίna Nežádalová
Studentka oboru Hospodářská politika a správa, programu Veřejná ekonomika a
správa
Univerzita Pardubice
Studentská 84
532 10 Pardubice
Email: st26550@student.upce.cz